

Araştırma Makalesi / Research Article

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMINA YENİ BİR BOYUT: ETİK¹

Korkmaz YILDIRIM*

A NEW DIMENSION TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT APPROACH: ETHICS

Öz

Bu çalışmanın amacı iktisadi büyüme, ekolojik denge ve toplumsal gelişim modellerini öneren sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını etik değerler çerçevesinde değerlendirmek ve temel ilkelerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışma yerleşik sürdürülebilir kalkınma düşünce yapısını eleştirel bir bakış ile sorgulamaktadır. Çoğu ülke tarafından benimsenen mevcut kalkınma anlayışı insanoğlunun yanı sıra diğer canlı ve cansız varlıkların bugünü ve geleceği için tehlike oluşturmaktadır. Ekolojik endişeler sebebiyle yaygınlaşan sürdürülebilir politika ve stratejilere çoğu ülkede karar verilmesi ve uygulanması beklentinin aksine zor olmaktadır. Bu zorluğun temel gerekçesi olarak ise kavramın ihtiva ettiği belirsizlikler sebebiyle ülkeler tarafından bu yaklaşıma farklı anlamlar yüklemeleri gösterilmektedir. Bu yaklaşımın etik ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesinin yanı sıra “*hak, adalet ve ihtiyatlılık*” gibi evrensel prensiplerin açıklanması sürdürülebilir politika ve stratejilere karar verilmesi ve uygulanmasında kılavuzluk ederek bu yaklaşımın daha fazla yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre Etiği, Ahlaki İlkeler.

Abstract

This study aims to review the approach of sustainable development that proposes economic growth, ecological balance, and social development models and its basic principles within the framework of ethical values. In this context, the study interrogates established the notion of sustainable development with a critical

¹ Bu çalışma kullanılan yöntem gereği etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, e-posta: korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5427-5075>.

İntihal Taraması: Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bayram Kellecioğlu).

Atıf: Yıldırım, K. (2021), Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımına Yeni Bir Boyut: Etik, 21(2), *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 379-403, <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.900795>.

Makale Gönderim Tarihi: 21.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 08.07.2021

approach. The contemporary development model adopted by most countries has posed a threat to the present and future of living and non-living beings as well as humankind. Contrary to expectations, it is difficult to make decisions and implement sustainable policies and strategies that developed due to ecological concerns in most countries. As the main reason for such difficulty, it is asserted that countries attribute different meanings to this approach due to the uncertainties contained in the concept. In addition to evaluating this approach within the framework of ethical principles, explaining the universal principles such as “rights, justice and precaution” will guide the decision-making and implementation of sustainable policies and strategies, which makes this approach more widespread.

Keywords: Sustainable Development, Environmental Ethics, Moral Principles.

1. Giriş

Tarihsel süreçte insan karşılaşmış olduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal sorunların çözümü için sürekli mücadele halinde olmuştur. Benzer şekilde 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişmiş bilim ve teknolojik imkânlarla sahip olan modern toplumlar iktisadi ve finansal sorunlar, iklim değişikliği, ormansızlaşma, çölleşme, asit yağmurları, su, toprak ve hava kirliliği gibi çeşitli ekolojik sorunların yanı sıra terör, toplumsal eşitsizlik, yoksulluk, göç gibi toplumsal problemlere çözüm bulmak için çaba sarf etmektedir. Nihayetinde belirsizlik, geri dönüştürülemezlik, sınır ötesine etki edebilme ve karmaşıklık gibi özellikleri ihtiva eden ekolojik sorunların insanoğlunun yanı sıra diğer canlı ve cansız varlıkların bugünkü ve gelecekteki yaşamsal faaliyetleri için tehlike arz ettiği anlaşılmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren iktisadi sistem olarak kabul edilen kapitalist düzen, neo-liberal politikalar ve bu minvalde yaygınlaşan siyasi ve yönetsel düşünce sistemi, ekolojik sorunlar ile mücadelede sürdürülebilirlik ve onun uzantısı olan sürdürülebilir kalkınma (SK) anlayışını günümüz toplumlarına bir reçete olarak sunmaktadır.

SK düşünce sistemi hakkında ve karşılaşılan iktisadi, ekolojik ve toplumsal sorunlara ilişkin olarak önerdiği alternatif çözüm seçenekleri konusunda, kavramsal ve kuramsal açıdan belirsizlikler olması sebebiyle alan yazında konsensüs bulunmamaktadır. Özellikle sürdürülebilirlik anlayışının etik boyutuna ilişkin yapılan sığ açıklamalar, bu yaklaşımın mevcut toplumsal sorunlara çözüm getirme potansiyelinin ekolojik dünya görüşüne sahip olanlar tarafından sorgulanmasına sebep olmaktadır. Zira SK anlayışı etik ilke ve değer, hak, adalet ve eşitlik gibi özellikleri içinde barındıran bir anlama sahiptir. Bu açıdan eylemlerin ekolojik sistemler ve toplumsal yapı üzerinde oluşturdukları etkiler sebebiyle “iyi” ya da “doğru” olarak tasnif edilebilmesi öncelikli olarak sürdürülebilir etik ve ahlaki ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesine bağlıdır. SK anlayışının ekolojik

sorunlara ilişkin geliştirilen normatif etik teoriler ve çevre etiği yaklaşımları açısından değerlendirilmesi kuramsal ve kavramsal boyutta önemli katkılar sunacaktır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı; iktisadi büyüme, ekolojik denge ve toplumsal gelişimi mümkün kılabileceği varsayılan sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma anlayışına etik değer ve ilkeleri de kapsayacak şekilde yeni bir boyut kazandırmaktır. Araştırmanın temel sorusu ise SK yaklaşımı ve modern toplumların karşılaştığı ekolojik sorunları önleme kapasitesinin geleneksel etik ve çevre etiği kuramları açısından nasıl değerlendirilebileceğidir. Bu açıdan çalışma insan-doğa ilişkisinin yanı sıra mevcut kuşaklar ile gelecek kuşaklar arasındaki hak, sorumluluk, adalet, ihtiyatlılık gibi ilkeler açısından sürdürülebilir etik anlayışının boyutlarını ve farklılıklarını tartışmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma kavramları ve sahip olduğu düşünce sistemi açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise SK kavramının etik boyutu açıklanarak, normatif etik teoriler ve çevre etiği yaklaşımları açısından değerlendirilmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde ise uluslararası düzenlemeler ve bilimsel çalışmalarda sürdürülebilir etiğin temel prensipleri olarak öne çıkan hak ve sorumluluk, adalet, ihtiyatlılık gibi ahlaki ilkeler değerlendirilmektedir. Bu çalışma, sürdürülebilirlik etik ilkeler hakkında genel bir çerçeve sunarak sürdürülebilir bir topluma ulaşma yönündeki mevcut ve meşru çabaların daha anlamlı ve kazançlı hale gelmesini sağlamak üzere kaleme alınmıştır.

2. Sürdürülebilirlik 'ten Sürdürülebilir Kalkınmaya: Kavramsal Yolculuk

Sürdürülebilirlik ve onun uzantısı konumunda ki SK anlayışı için, alan yazında geniş ölçüde kabul görmesine rağmen çalışmalarda yüzlerce farklı tanımın ve yorumlamanın yapıldığı, binlerce uygulama çeşidinin olduğu kabul edilmektedir (Gibson, 2006). Bu sebeple sürdürülebilirlik ve SK kavramları için üzerinde uzlaşma sağlanabilecek kapsayıcı bir tanım yapmak yerine, farklı doktrin ve felsefi bakış açısı ile bu kavramlara yüklenen anlamlarda ki farklılaşma üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Zira SK kavramına teorik ve pratik zeminde farklı anlamlar yüklenmesi bu konuda destekçilerin ya da karşıtların oluşmasına sebep olmaktadır. Kavramın sahip olduğu belirsizlik durumu bir taktik gereği bilinçli olarak yapıldığı ya da daha esnek stratejilerin oluşturulması için kurgulandığı yönünde tespitler dahî söz konusudur (Elliot, 2013: 19). Bu açıdan sürdürülebilirlik anlayışı demokrasi, eşitlik, adalet, katılım gibi terimlerde olduğu gibi hemen hemen toplumun bütün kesiminin destek verdiği ancak bu kavramın

nasıl bir anlam ihtiva etmesi gerektiği ve uygulamaya nasıl aktarılacağı konusunda fikir birliği sağlayamadığı bir kavramdır.

Etimolojik olarak SK yaklaşımı hakkında kapsayıcı bir fikir sahibi olmak “sürdürülebilirlik- *sustainability*” ve “kalkınma- *development*” kavramlarının detaylı olarak açıklanmasını gerektirmektedir. “Sürdürülebilirlik” kavramı Latince kökenli “üst-*sub*“ ve “tutmak-*tenere*” terimlerinin birleşiminden oluşan sürdürmek, devam ettirmek anlamındaki “*sustinere*” teriminden türetilmiştir. Kavram daha sonraki yıllarda Fransızca da “*sostenir*” ve İngilizce de “*to sustain*” olarak kullanılmıştır. İngilizce deki “*sustainable*” sıfatının ise 1960’lı yıllarda yaygın olarak kullanılarak özellikle ekonomi sözlüklerinde “sürdürülebilir gelişme-*sustainable growth*” olarak yer aldığı gözlenmektedir. 1970’li yıllardan sonra ise sürdürülebilirlik² kavramının isim hali, İngilizce’de “*sustainability*”, Almanca dilinde ise “*Nachhaltigkeit*” olarak kullanılmıştır (Caradonna, 2014). Günümüzde ise kavramsal olarak yaygın kullanımı daha çok “sürdürülebilir kalkınma” ya da “sürdürülebilir gelişim” şeklinde olmaktadır (Keleş vd., 2012).

Sürdürülebilirlik kavramının modern karşılığı olarak farklı disiplinlerde, farklı içerikte ve anlamda kullanıldığı gözlenmektedir. Bu açıdan modern toplumların karşılaşmış oldukları iktisadi, çevresel ve toplumsal sorunları analiz etme ve çözüm bulma kapasitesine sahip olduğu düşünülen sürdürülebilirlik anlayışının detaylı olarak analiz edilmesi gerekmektedir (Becker, 2012:9). Bu kapsamda sürdürülebilirlik anlayışı; toplumsal yapı, ekonomik sistemler ve doğal çevrenin bir birleri ile ilişkili olduğunu öngören bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Bu sebeple modern toplumların iktisadi gelişmişliklerini toplumsal tabanda eşit olarak paylaşmalarını ve doğal çevreleri ile uyumlu olarak yaşamsal faaliyetlerini devam ettirmeleri gerektiği kabul edilmektedir. Bu konuda özellikle 2005 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesinden sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanan üçlü Venn şeması ile farklı sürdürülebilirlik modelleri gösterilmekte, “ekonomik gelişim, toplumsal eşitlik ve çevre” olmak üzere üç farklı amaç arasındaki farklı birleşimler görsel olarak sunulmuştur (Caradonna, 2014:8). Ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutları bakımından farklı birleşimler üzerinden değerlendirilen sürdürülebilirlik anlayışına son dönemlerde ekolojik bütünlük, insan

² Kavramsal olarak toplulukların toplam üretim ve tüketim faaliyetlerinde doğal sermayenin korunmasını gözetmesi durumu “sürdürülebilirlik- *sustainability*”, aksi durum için ise “sürdürülebilir olmayan-*unsustainability*” ifadesi kullanılmaktadır (Curren,2014:334).

hakları, kültürel çeşitlilik gibi ahlaki değer ve ilkeleri de içeren dördüncü bir boyutun eklenmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Sürdürülebilirlik tarihsel geçmişi olan bir kavramdır. Bu kavramın kullanılmasındaki yenilik ise ilk olarak çevre ile kalkınma kavramlarının benzer gayeler etrafında birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan çevresel sürdürülebilirlik (*environmental sustainability*) yaklaşımı ile olmuştur. 1980’li ve 1990’lı yıllarda ise münferit doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesinin yanı sıra toplumsal gelişimin sağlanması açısından sürdürülebilirlik tartışmaları yapılmaya başlamıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise daha fazla küreselleşen dünyada sürdürülebilirlik anlayışının neyi ifade ettiğinden ziyade bu kavramın yaygınlaştırılması ve uygulanmasına yönelik çabaların yetersizliği, beklentinin aksine belirlenen politika ve stratejilerin uygulamaya aktarılmasında eksiklikler gibi hususlar, bu konuda yapılan çalışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Özellikle küresel sorunlar arasında ilk sıralarda yer alan iklim değişikliği, yoksulluk ve iktisadi durgunluk gibi karmaşıklık ve belirsizlik gibi özellikler ihtiva eden sorunlar karşısında taviz verilmeden uygulanmasına devam edilmesi gereken bir yaklaşım olarak öne sürülmektedir (Elliot, 2013:54). Ancak kavramın ve düşünce siteminin modern toplumsal koşullar çerçevesinde ülkeler arasındaki farklılıkları da giderecek şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilirlik, araştırmacılara dört farklı ölçüt (gelecekçilik, eşitlik, küresel çevrecilik ve biyolojik çeşitlilik) üzerinden özellikle doğal sermaye ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki hakkında değerlendirme yapabilme imkânı sunmaktadır. Bu ölçütler arasında gelecekçilikte (*futurism*), ihtiyatlılık prensibi ile ilişkili olarak gelecek nesillerin temel gereksinimlerini, eşitlikte doğal kaynaklardan yararlanmasını ya da sorunlardan etkilenme bakımından kuşaklararası adaletin ve eşitliğin sağlanmasını, küresel çevrecilik ile ekolojik sorunların küresel boyut arz ettiğini, biyolojik çeşitlilikte ise ekolojik sistem ve süreçlerin bütünlüğünün devam ettirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Basiago, 1995:111). Bu ölçütler bir açıdan sürdürülebilirlik anlayışının teorik ve pratik olarak günümüzde olması gereken karşılığını da yansıtmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramının yaygın ve kabul gören tanımı 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayımlanan Brundtland Raporu’nda “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılamak” olarak belirtilmiştir (WCED,1987). Yapılan bu tanımlamada, özellikle sürdürülebilirliğin kuşaklararası eşitlik ilkesine vurgu yapıldığı, çevre koruma ve ekonomik gelişimden doğrudan bahsedilmediği anlaşılmaktadır. Raporun ilerleyen kısımlarında ekonomik gelişmeden

insanlık için temel bir gereksinim olarak ifade edilmekte ve tüm kaynakların toplumsal gruplar ile adil oranda paylaşılmasının gerekliliği belirtilmektedir. Adalet ve eşitliğin anahtarı olarak ise özellikle katılım bir araç olarak gösterilmektedir. Ayrıca Raporun ikinci bölümünde “kalkınmanın dünyadaki yaşamsal faaliyetlerin destekleyicisi olan canlı varlıklar ve atmosferi, toprak ve su gibi cansız varlıkların yer aldığı ekolojik sistemleri tehlikeye atmaması gerektiği” belirtilmektedir (WCED, 1987). Bu ifade ise mevcut toplumsal ve teknolojik gelişmenin doğal kaynaklar üzerindeki kısıtlayıcı etkisinin olduğunu ve evren üzerinde insan etkinliklerinin biyosferin tolere edemeyeceği düzeyde bir baskı oluşturduğunun kabul edildiğini göstermektedir.

20. yüzyılın son çeyreğinde yeni bir politik ve yönetsel paradigma olarak kabul edilen sürdürülebilirlik anlayışının neyi ifade ettiği hususundaki temel belirsizlik, farklı disiplinlerin bu kavram hakkında farklı bakış açılarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Örnek olarak ekoloji ve biyoloji disiplinlerinin kavrama yüklemiş oldukları anlam daha çok bitki ve hayvan çeşitliliğini içeren doğal sermayenin gelecek nesiller için de korunması, insan faaliyetlerinin ekosistemleri tahrip etmemesi ve insan/doğa etkileşiminde ikincinin lehine olumsuz sonuçların oluşmaması yönündedir. İktisadi anlamda sürdürülebilirlik ise doğal sermayenin uzun süreli olarak ekonomik kalkınmayı mümkün kılmasını, çevre maliyetlerinin azalmasını ve sınırlı doğal kaynakların tahribatı nedeniyle yaşanan piyasa başarısızlıklarının önlenmesi gibi temel kaygıları öne çıkarmaktadır. Sosyolojik açıdan sürdürülebilirlikten kast edilen ise; doğal kaynakların kullanımında daha fazla toplumsal kesimin söz sahibi olması, çevresel tahribatlarından toplumun bütün kesimin adil ve eşit ölçüde etkilenmesi gibi hususlardır. Sürdürülebilirlik şehir planlama alanında ise şehirler ile doğal çevrenin bütünleştirilmesi ve bu yönde planlamanın yapılmasına yönelik bir anlamı kazanmaktadır. Çalışmalarda daha az önem verilen etik açıdan sürdürülebilirlik kavramı ise sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılan varlıkların hangileri olduğu, insan dışındaki varlıkların haklarının olup olmadığı, kısmi düzeyde olsa da doğanın insan faaliyetleri sonucu tahrip edilmesinin etik bir açıklaması olup olmayacağı sorularını ahlaki ilkeler çerçevesinde sorgulayan bir kavramdır (Basiago, 1995:111). Bu konuda yapılan çalışmalarda sürdürülebilirlik hakkında kuramsal ve pratik açıdan yeterli açıklamayı yapamamasından dolayı etik boyutunun çok fazla dikkate alınmadığı gözlenmektedir.

Bir açıdan sürdürülebilirlik kavramı mevcut bilimsel ve teknolojik gelişme ile iktisadi büyümenin doğal kaynaklar, ekonomi ve toplumsal gelişme üzerinde olumsuz sonuçları oluşturması sebebiyle şimdiki neslin gelecek kuşaklara karşı ahlaki açıdan sorumluluklarının olduğu anlamını

içermektedir (Kibert vd., 2012). Sürdürülebilirlik bu açıdan varlık, sonuç ve süreçlerin zaman içerisinde devam etme kapasitelerini ifade eden bir kavramdır. Bu kapsamda sürdürülebilirlik her türlü eylem ve faaliyetin yıkım ve tahribat meydana getirmeden sürekli yenilenmeyi ifade etmektedir. Ancak bazı araştırmacılar, bu açıklamayı insan faaliyetlerinin doğal sistem üzerindeki etkilerini belirli eşik değerinin altında tutmasını öngörmesi ve ekolojik kısıtları tam olarak dikkate almaması sebebiyle sakıncalı olarak nitelemektedir (Shiva, 1992; Jenkins, 2009). Bu açıdan sürdürülebilirlik kapsamında başvurulacak politika ve stratejilerde iktisadi ve toplumsal sürdürülebilirliğin yanı sıra ekolojik sürdürülebilirlik anlayışının daha fazla ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Diğer taraftan SK yaklaşımını kapsayıcı bir şekilde anlamak için “kalkınma” kavramının da tahlil edilmesi gerekmektedir. Ekonomi terminolojisi arasında sıklıkla yer alan “kalkınma-*development*” kavramı, sayısal ölçütler ve göstergeler ile ifade edilen “iktisadi büyüme” anlayışının yanı sıra sosyal ve kültürel öğelerinde içinde yer aldığı kapsamlı bir ifadedir (Yılmaz-Turgut, 2017: 107). Sosyal bilimlerde kullanılan diğer çoğu kavramda olduğu gibi alan yazında kalkınmanın anlamı ve ölçümüne ilişkin çok çeşitli tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapıldığı gözlenmektedir. Bu konuda yapılan en yalın değerlendirmeye göre kalkınma kavramı ile “yapısal bir değişim” ifade edilmektedir. Yapısal anlamda yaşanan sosyo-ekonomik değişimin ölçülmesinde ise Gayri Safi Milli Hasıla, doğal kaynaklara bağımlılık düzeyi, emek verimliliği, inovasyon yetkinliği, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi ölçütler kullanılmaktadır. Benzer şekilde insani gelişmişlik, demokratik katılım, yönetim ve çevresel sürdürülebilirlik gibi ölçütler üzerinden kalkınma kavramının kullanıldığı da gözlenmektedir. Örnek olarak kalkınma kavramında demokratik katılım açısından vatandaşların kamu politikalarının gelişiminde ve uygulanmasında yer alması, insan hakları ve özgürlüklere ilişkin söz sahibi olması, kaliteli ve sürekli kamu hizmetlerine erişim gibi çeşitli ölçütler öne çıkmaktadır (Tezanos Vazquez ve Sumner, 2013:4-5). Kalkınmanın ölçülmesinde en çok kabul gören kıstas ise sosyokültürel, iktisadi, çevresel ve politik bileşenleri içeren İnsani Gelişmişlik İndeksi gösterilmektedir (Dünya Bankası, 2015).

SK anlayışının kendisini oluşturan terimlerin ihtiva ettiği kavramsal belirsizlik ve karmaşıklık, bu yaklaşımın çeşitli şekillerde yorumlanmasına sebep olmuştur. Zira, SK yaklaşımının dayanıklılığını, güçlülüğünü ve yaratıcılığını, içinde barındırmış olduğu bu belirsizlikten aldığını savunanalar bile mevcuttur. Bu farklılıkların en iyi örneğini düşünsel anlamda “zayıf ya da güçlü sürdürülebilir kalkınma” tartışmaları, pratikte ise “kuşaklararası ya da kuşaklar içerisinde adalet” üzerinde yapılan

değerlendirmelerde görmek mümkündür. Bütün bu açıklamalara rağmen SK'yı iktisadi, çevresel ve toplumsal değişimin olumlu yönde bir gelişim göstermesi olarak ifade etmek mümkündür (Klarin, vd., 2018).

Ortaya çıkması, gelişmesi ve yaygınlaşması bakımından değişik aşamalara göre tasnif edilmesi gereken SK yaklaşımı teorik zenginleşmenin yanı sıra uygulamalardaki çeşitliliği ile dikkate çekmektedir. Bu açıdan yapılabilecek en rasyonel öneri ise Milenyum Kalkınma Hedefleri ya da Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde belirtilen doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasının amaçlandığı tek bir gaye yerine güçlü sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesi, kültür, yönetim, yaşam kalitesini iyileştirici sitemleri de içeren bir SK'nın yaygınlaştırılması gösterilmektedir (Shi vd., 2019). SK'nın tanımlanmasında özellikle etik ve ahlaki ilkelerin daha fazla öne çıkarılması bu düşünce sisteminin benimsenmesi ve uygulanması noktasında önemli kazanımları olacaktır.

SK'nın anlaşılmasında “zayıf ya da güçlü sürdürülebilirlik” olmak üzere iki temel strateji yaygın olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bu iki strateji aracılığı ile sürdürülebilirlik kavramı değerlendirildiğinde farklı nüans ve çıkarımları içeren model önerileri ortaya çıkmaktadır. Çoğunlukla ekonomistler olmak üzere zayıf sürdürülebilirlik anlayışını savunanlar göre, sermaye türlerinin (doğal ve sosyal) bir birleri yerine dönüştürülmesinde sakınca olmayıp, önemli olanın toplam sermayenin kayba uğramadan gelecek nesillerin refah seviyesini güvence altına alacak şekilde gerçekleşmesidir. Bu açıdan anlaşılması ve uygulanabilirliği kolay olan bu anlayışta, zamansal olarak ekonomik değerlendirmeler ile karşılaştırma yapılarak ne ölçüde mevcut sermayenin geleceğe intikal edeceği sorusu üzerinde odaklanılmaktadır. Diğer taraftan çoğunlukla ekolojistler olmak üzere güçlü sürdürülebilirlik stratejisini savunanlar ise, mevcut nesillerden gelecek nesillere aktarılması gereken sermayenin zamansal olarak karşılaştırılmasında ekonomik değerlerin yanı sıra doğal kaynak sistemleri ve dayanıklılık düzeyi gibi kıstaslar üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Zira doğal sermaye ile sosyal sermayenin bir birleri yerine ikâme edilmesi gelecek nesillerin ihtiyaç duyacağı ekolojik kaynakların yok olması ihtimalini taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu stratejiye göre mevcut neslin sahip olduğu her bir sermaye türünün aynı oran ve ölçüde veya daha fazlasının, gelecek nesillere intikal ettirilmesi gerekmektedir (Norton, 2017: 356-357). Bu sebeple günümüz sürdürülebilir kalkınma anlayışındaki gibi mevcut nesillerinin ekonomik bakış açısıyla gelecek nesillerin refah seviyeni garanti altına alınması için gerekli tavizlerin verilmesinde ziyade doğal sermayenin gelecekteki iktisadi ve toplumsal sermayenin ön koşulu olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

3. Çevre Etiği Açısından “Sürdürülebilirlik”

Sürdürülebilir kalkınma ile etik arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi geleneksel çevre etiği yaklaşımları ve normatif etik teorileri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. Çevre etiği çalışmaları insanoğlunun doğal çevre ile nasıl bir etkileşim içerisinde olması gerektiğine ilişkin açıklamalar getirmektedir. Farklı ahlaki ve değer vurgularının olması sebebiyle çevre etiği yaklaşımları insan merkezcilikten (*anthropocentrism*) çevre merkezçiliğe (*ecocentrism*), canlı merkezçilikten (*biocentrism*) bütüncül (*holistic*) dünya görüşüne kadar kendi içerisinde çeşitlenmektedir. Uygulamalı etik çalışanlarının çevre sorunlarına ilişkin cevap aradıkları temel soruların ortak yanı; doğadaki hangi varlıkların insan eylem ve davranışlarında dikkate alınması ve bunun nasıl gerçekleşeceğine ilişkin olmaktadır (Sandler,2018: 168). Çevre etiği yaklaşımları mevcut çevre korumacılık ve geliştirme faaliyetlerinde, politik karar verme ve uygulamalarında yönlendirici özelliğe sahip olmasına rağmen, özellikle pratikte fazla karşılığı olmaması ya da yetersiz kalması sebebiyle göz ardı edilmektedir. Bu konuda geliştirilen geleneksel normatif teoriler çevre etiği açısından değerlendirildiğinde modern çağda toplum-doğa ilişkisini açıklamada yetersiz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Geleneksel çevre etik teorileri; Sonuççuluk (Consequentialism), Ödev ve Hak merkezli olan Deontoloji (Deontology), ve Erdem Etiği(Virtue ethics) olmak üzere üç farklı başlık altında değerlendirilmektedir. Sandler (2018: 168)’e göre sonuççu normatif teoride eylem, uygulama ve politikaların doğruluğu ya da yanlışlığı kararı, ortaya çıkan sonuçlar üzerinden yapılmaktadır. Sonuççuluk yaklaşımı eyleyen tarafından gerçekleştirilen eylemin etki ve sonuçları bakımından “ en iyi” ya da “en doğru” olacak şekilde gerçekleşmesi gerektiğini öngörmektedir. Çevre etiği çalışanlar, sonuççu etik yaklaşımını farklı şekillerde yorumlamakta, sonuçların mutluluk, tatmin, fayda gibi ölçütler üzerinden ve sadece insanlar değil diğer varlıklar açısından da dikkate alınmasının gerektiğini belirtmektedir (Palmer vd., 2014:431). Örnek olarak hayvan etiği çalışanları eylem ve davranışların tercih kapasitesine ve acı çekme hissiyatına sahip tüm canlıların, canlımerkezli (*biocentric*) çalışanlar ise doğadaki tüm organizmaların, bütüncül (*holistic*) etiği çalışanlar ise ekosistemler ve biyosferin tamamı üzerinde en iyi sonucu oluşturacak şekilde gerçekleşmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Palmer vd., 2014: 431).

Sonuççu etik yaklaşımların en belirgin türünü eylem ve politikaların doğrudan birey üzerinde en iyi ve en uygun sonuçların oluşmasını öngören etiksel egoizm (*ethical egoism*) oluşturmaktadır. Sonuççu yaklaşımın bir diğer çeşidi ise faydacı prensibine dayanmaktadır. Faydacılık (*utilitarianism*) yaklaşımına göre eylem, davranış ya da politika

seçeneklerinin ahlaki açıdan “iyi ya da kötü” olarak nitelendirilmesinde optimum dengenin kurulması gerekmektedir. Zira faydacı yaklaşımda Değer Aksiyolojisi’nden (*value axiology*) faydalanılarak eylem sonucu iyi ya da kötü olarak değerlendirilmektedir (Sandler,2018: 168). En iyi olarak nitelendirme ise arzu edilen, hoş karşılaşılan, tercihe layık görülen, haz ve mutluluk veren gibi temel ölçütler aracılığı ile yapılırken, kötü olarak nitelendirmede yıkım, tahribat, acı gibi varlıklar tarafından arzu edilmeyen özellikler dikkate alınmaktadır. Sonuççu yaklaşımlar kendisi içerisinde mutluluk, haz, tatmin gibi iyi sonuçlar üzerinden okuma yapan monist (tekçi) eğilim içerisinde olanlar olduğu gibi iyi ya da değerli koşulların bireyler arasında nasıl dağılım göstermesi gerektiğine yönelik çoğulcu (pluralist) duruşu benimseyenler de söz konusudur (Alexander ve Moore, 2020). Sonuççu yaklaşımlarda sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekolojik ve toplumsal alanda meydana getireceği olumlu sonuçlar bakımından iktisadi gelişim değerlendirilmektedir.

Normatif etik teoriler arasında yer alan ödev ve hak merkezli deontoloji yaklaşımında ise eylem ve davranışların belirli ahlaki prensipler, kurallar, görev ve sorumluluklar çerçevesinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Zira deontoloji³ normatif teorisine göre eylem ve davranışlar ahlaki kurallara uygun olduğu ölçüde kabul görmektedir (Sandler,2018: 198). Sonuççu yaklaşımların aksine deontoloji yaklaşımında gündelik yaşamda sonuçları bakımından en iyi sonuçları (fayda, tatmin vb.) meydana getirmiş olsalar da bazı eylemlerin gerçekleşmesinin izine, belli kurallara ve ilkelere bağlı olduğu belirtilmektedir. Çevre etiği araştırmacıları deontoloji etik varsayımlarını farklı şekillerde yorumlayarak, canlı merkezli bakış açısına sahip olanlar, insanların diğer bireylere karşı ödev, hak ve sorumlulukları olduğu gibi hayvanlar ve diğer canlılara karşıda olması gerektiğini, bütüncül dünya görüşünü savunanlar ise doğadaki tüm varlıkların (acı çekme hissiyatına ya da tercihte bulunabilme yetkinliğine sahip olsun ya da olmasın) yaşam haklarına riayet edilmesini, yaşam formlarının zenginleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Pojman vd., 2017: 20). Deontolojik yaklaşımın sürdürülebilirlik anlayışına olan katkısı ise doğadaki canlı ve cansız varlıkların içsel değerlerinin dikkate alınması, kuşaklar içerisinde ve kuşaklar arasında adaletin ve eşitliliğin korunması gerekliliğini ödev ve sorumluluk olarak nitelendirmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak geleneksel normatif etik teorilerinde olduğu gibi deontolojik yaklaşım içinde insan-doğa arasındaki ilişkilerinin, günümüz ekolojik sorunların çözüme kavuşturulmasına yönelik olarak

³ Deontoloji kavramı Yunanca “gerekli olma-*deont*” ile “bilim-*logos*” terimlerinin birleşiminden oluşmaktadır.

yeniden düzenlenmesinde yeterli açıklama gücüne sahip olmadığı söylenebilir.

Deontoloji etik yaklaşımında, eylem ve davranış tercihlerinin ahlaki açıdan değerlendirilmesi, sonuç ölçütünden farklı kıstasa göre gerçekleşmektedir. Deontolojinin en bilindik biçimleri ve aynı zamanda sonuçsallık yaklaşımına karşıt biçimlerinde, bazı tercihlerin meydana getirdikleri etkileri açısından değerlendirilemeyeceği, sonuçları ne kadar ahlaki açıdan iyi ya da doğru olursa olsun, bazı eylemlerin ahlaki açıdan yasaklanmış olabileceği görüşü savunulmaktadır (Alexander ve Moore, 2020). Bu yaklaşımda haklar ve ödevler “iyi olmadan” daha fazla kabul edilmekte, eylem ve davranışların iyi ya da doğru sonuçlar oluşturmada ziyade ahlaki normlara ve kurallara ne ölçüde uygun olduğu önem arz etmektedir. Zira her bir eyleyenin kendi çıkar ve menfaatlerini maksimize edecek eylemlerden ziyade belirli ahlaki normlar çerçevesinde gerçekleşebilecek eylemleri benimsemesi gerekli görülmektedir. Düşünsel ve değersel anlamda deontolojik yaklaşımda Kant’ın “kategorik zorunluluk-*categorical imperative*” doktrini önemli rol oynamaktadır. Çünkü Kant’ın geliştirmiş olduğu bu düşünce sisteminde ahlaki sorumluk sadece rasyonel olan varlıklar için geçerli olabilmektedir. Bu yaklaşımda rasyonel davranışlar kategorik özelliklere sahip olup, bütün rasyonel varlıkların takip etmesi gereken ahlaki zorunluluk çerçevesinde açıklanabileceği varsayılmaktadır. Kant’ın bu düşüncesinde önemli olan rasyonel davranabilme yetkinliği olup, insan olmayan ve rasyonellik özelliklerini içermeyen herhangi bir varlığa karşı ahlaki bir sorumluluğun yüklenemeyeceği belirtilmektedir. Çevre etiği savunucuları, ahlaki değerler açısından deontolojik yaklaşımın rasyonelite vurgusu üzerinden yapmış olduğu okumaları eleştirmektedir. Zira onlar deontolojiyi, insan merkezci bakışın mevcut iktisadi, siyasi ve toplumsal yapının şekillenmesinde baskın olması sebebiyle eleştirmektedir.

Normatif etik teorilerin bir diğeri olan Erdem Etiği (*virtue ethics*) normatif teorisinde eylem, uygulama ve politikaların doğruluğu ya da yanlışlığını bireyin sahip olduğu karakter özelliklerine göre belirlenmektedir (Sandler,2018:168). Erdem etiği yaklaşımını savunanların üzerinde durdukları temel soru nasıl bir birey olunması gerektiği ile ilgilidir. Nitekim “iyi” ya da “kötü” bir birey olmanın gerektirdiği karakter özellikleri her ne kadar Eski Yunan, Hristiyan, Çin felsefesi gibi farklı düşünce sistemlerinde farklı şekillerde yorumlansa da temel olan, eylemlerin sonuçları değil sahip olunan erdemler ve karakter özellikleri gösterilmektedir. Batı felsefesinde en iyi erdem etikçisi olarak kabul edilen Aristoteles’e göre cesaret, ölçülülük, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve zekâ gibi özellikler erdem olarak kabul edilmektedir (Mcshane, 2017:10).

Erdem etiği yaklaşımlarında deontoloji yaklaşımında olduğu gibi eylem ve politikalarda ödev ve sorumluluktan ya da sonuççuluk yaklaşımında olduğu gibi eylemlerin meydana getirmiş olduğu sonuçlarından ziyade eylemi gerçekleştirenin karakter özellikleri ya da sahip olduğu erdemler önem arz etmektedir.

Çevre etiği savunucuları erdem etiği yaklaşımını son dönemlerde karşılaşılan ekolojik sorunlar ile mücadelede farklı bir çerçeve sunması sebebiyle tekrar dikkate değer görmektedirler. Örnek olarak çevre etikçilerinden ve ünlü doğa bilimci Aldo Leopold (1966) eserinde çevreye karşı davranışlar ile bireyin karakteri arasındaki ilişki hakkında, yeryüzündeki kaynakların bizlere ait birer meta olarak gördüğümüzden dolayı aşırı ve yanlış kullandığımızı ifade etmektedir. Oysaki Leopold'a göre yeryüzünün bizlerin ait olduğu bütün bir topluluk (*community*) olarak kabul edilmesi durumunda ona karşı sevgi ve saygı ile yaklaşılacağını belirtmektedir. Benzer şekilde çevre ile ilgili olarak hangi karakter özelliklerinin "erdem" olarak nitelendirileceği ise benimsenen çevre etiği yaklaşımına göre değişim göstermekte, canlı merkezli ya da bütüncül yaklaşımı benimseyenlerin ile insan merkezli yaklaşımı savunanların kabul etikleri erdemler farklılık göstermektedir (Palmer vd., 2014: 432). Ölçülülük, sadelik, ileri görüşlülük, uyumlu ve alçak gönüllülük gibi özellikler sürdürülebilirlik için gerekli olan erdemler arasında yer alırken, materyalist, ölçsüz, açgözlü, savurgan gibi özellikler ise sürdürülebilirlik anlayışını benimsemeyen kişilerin sahip olduğu kişilik özellikleri arasında yer almaktadır (Sandler, 2018: 226).

Küresel ölçekte SK'nın modern karşılığı olarak çevresel sürdürülebilirlikten ziyade iktisadi gelişim ve toplumsal eşitliğin daha fazla öne çıkarıldığı gözlenmektedir. Özellikle toplumsal gelişim anlayışının SK'da daha fazla dikkat çekmesi çeşitli antroposentrik savlar ile gerekçelendirilmektedir. Ancak çevresel sürdürülebilirliğin olmadığı bir durumda toplumsal gelişim ve eşitlik nasıl olabilecektir? Söz konusu eşitlik, insan ve doğa arasında imzalanması gereken yeni bir mutabakat ile mümkün olacaktır. Sonuç olarak modern sürdürülebilir kalkınma anlayışında öne çıkarılan iktisadi gelişim ve toplumsal eşitlik söylemi ülkeler arası ve ülkeler içerisindeki gelir durumu iyi olanların üretim ve tüketim alışkanlıklarından, doğal kaynaklara erişim ve faydalanmalarından taviz vermelerini gerekli kılmaktadır (Rees, 2017: 437). Ekolojik unsurları daha fazla önceleyen güçlü bir sürdürülebilir kalkınma anlayışına ihtiyaç olduğu aşikârdır, en azından diğer boyutların güvence altına alınmasının bir ön koşulu olarak düşünülebilir.

Sürdürülebilir etik anlayışı insan faaliyetlerinin ekolojik sistem üzerinde oluşturduğu etkinin gelecek nesillere mevcut durumdaki kadar iyi

koşulların oluşmasını mümkün kılacak düzeyde düşük olup olmadığını sorgulayan bir çalışma alanı olarak düşünülebilir (Curren, 2014: 338). Bu konuda uluslararası ve ulusal düzenlemeler dikkate alındığında insanmerkezli (*anthropocentric*) düşünce sisteminin SK anlayışında baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun temel gerekçesi olarak insan dışı varlıkların ahlaki olarak değer atfedilmesini mümkün kılacak çevre merkezli (*econcentric*) yaklaşımların yeterli düzeyde kabul görmemesi veya kalkınma için gerekli olan teorik çerçevenin şimdiye kadar sunulamamış olmasıdır. Mevcut çevre koruma anlayışı (*conservation* ya da *preservation*) ise insan refahını artıracak yaşam koşullarının muhafaza edilmesinden dolayı doğadaki varlıkların korunması amacı taşıdığı söylenebilir.

Sürdürülebilirlik etik anlayışında iki farklı durum söz konusudur. İnsanmerkezli yaklaşımı savunanlar sürdürülebilirliğin insanoğlunun ihtiyaçlarının karşılanması, karşılıklı olarak sorumluluk ve ödevlerin yerine getirilmesi için arzu edildiğini savunurken, karşıt görüşleri savunanlar sürdürülebilirliğin doğadaki tüm varlıkların ahlaki yapının birer parçası olduğunu ve doğadaki diğer varlıklara karşı ödev ve sorumluluk sahibi olduğundan dolayı sürdürülebilirliğin benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Şüphesiz burada ilk bakış açısını meşrulaştırma ve gerekçelendirmek daha kolaydır (Shearman, 1990: 6). Bu açıklamalar doğadaki tüm varlıkların sahip oldukları içsel değerlerin gözetilerek insanın refah seviyesinin artmasını mümkün kılacak bir sürdürülebilirlik etik anlatının geliştirilmesi ve tüm bilimsel ve akademik platformlarda paylaşılması gerekli olduğunu göstermektedir.

Sürdürülebilirliğin etik değerlendirmeleri benzer şekilde kavramın ihtiva ettiği içsel özelliklere bağlı kalmaktadır. Bu açıdan Becker (2012:9-13) felsefe alanında sürdürülebilirlik kavramının modern karşılığının üç temel özelliği ihtiva ettiğini ileri sürmektedir. İlk özellik olarak sürdürülebilirlik kavramı sistemlerin, süreçlerin ve varlıkların (bireysel, toplumsal ya da ekosistem düzeyinde) zaman içerisinde devam etmelerinin güvence altına alınmasına vurgu yapan “süreklilik” boyutunu göstermektedir. Diğer taraftan sürdürülebilirlik kavramının alınan kararlar, uygulamalar ve etkileşimlerde dikkate alınması gereken normları içermesinden dolayı “yönlendirici” ve “normatif” özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Son olarak sürdürülebilirlik kavramı mevcut kuşaklar içerisinde, gelecek kuşaklar arasında ve toplum-doğa arasında olmak üzere üç farklı düzlemde ortaya çıkan “ilişki” boyutunu göstermektedir. Sürdürülebilirlik kavramının içerdiği her bir ilişki düzeyi gerçeklik ve normatif boyutları bakımından farklılaşmaktadır. Zira gerçeklik boyutuna ilişkin insanoğlunun mevcut çağdaşları ve gelecek nesiller ile olan ilişki düzeyi

ekonomi, sosyoloji, siyaset gibi disiplinler tarafından araştırma konusu yapılırken doğa ile olan ilişki düzeyi ekoloji, genetik, biyoloji gibi disiplinler tarafından incelenmektedir. Normatif boyutu bakımından her bir düzeyde gerçekleşecek olan ilişkinin anlaşılmasının, tasarlanmasının ve uygulamaya aktarılmasının nasıl ve niçin olması gerektiği sorusu ise sürdürülebilir etik yaklaşımı ile mümkün olmaktadır.

Sürdürülebilirlik kalkınmanın etik açıdan değerlendirilmesi yeryüzünde hangi sistemlerin, süreçlerin ve varlıkların sürekliliğinin sağlanması gerektiği hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu sürekliliğin nasıl, niçin yapılması gerektiği ve bu konuda kimlerin ödev ve sorumluluğunun olması gerektiği gibi sorular sürdürülebilirlik kavramının etik açıdan değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Becker, 2012:17). Zira kavramın içerisinde yer alan sürdürülebilirlik ifadesi biyosferdeki mevcut ve gelecekteki tüm biyotik(canlı) ve abiyotik (cansız) varlıkların ekolojik denge ölçüsünde varlıklarını devam ettirebilmelerini mümkün kılacak eylem, uygulama ve politikalara işaret etmektedir. Werma (2019:5) eylem ve uygulamalarda sürdürülebilirliğin oluşması için gerekli olan koşulları; çevre etiği kurallarına riayet edilmesi, insanmerkezli yaklaşımın zararlı etkisinin azaltılması, açlık ve yoksulluk ile mücadele edilmesi, su ve hijyen koşullarının sağlanması, sürdürülebilir enerji kaynaklarına erişilmesi, sağlıklı yaşam koşullarının bütün canlılara sağlanması, biyolojik çeşitliliğin korunması, küresel ölçekte ırk, yaş, toplumsal cinsiyet, sınıflar arasında uyum ve barış ortamının oluşturulması için toplumsal paydaşlar arasında işbirliğinin sağlanması şeklinde ifade etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma ve etik tartışmalarında sıklıkla referans gösterilen çalışma 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayımlanan Brundtland Raporudur. Bu raporda yapılan sürdürülebilirlik tanımı ağırlıklı olarak “kuşaklararası adalet” ilkesi ile uyumlu olan bir anlam ihtiva etmektedir. Ancak, mevcut ve gelecek nesiller arasında gerçekleştirilmesi gerekli görülen eşitlik vurgusu aynı kuşak içerisinde de geçerli olmalıdır. Çevre konusunda gerçekleştirilen uluslararası işbirliği ve politik girişimler sürekli olarak kuşaklar arası adalet ve eşitlik vurgusu yaparak aynı kuşak içerisinde yoksulluk ile mücadele gibi eşitlikçi söylemlerinde en azından pratikte yetersiz kalmaktadır. Ülkeler arasında mukayese yapıldığında, özellikle gelişmiş ülkeler kuşaklar arası eşitlik ve adalet boyutunu önemserken gelişmekte olan ülkeler aynı nesil içerisinde ortaya çıkan eşitsizlik uygulamaları çevre sorunları ile ilişkilendirerek gelişmiş ülkelerin bu konudaki önerilerine kuşku ile yaklaşmaktadır (Tekeli ve Ataöv, 2017: 16-17). Kuşkusuz bu durum kapsamlı ve etkin sürdürülebilir politika ve stratejilerin geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca söz

konusu eşitliğin insan ve doğa arasındaki ilişki düzeyinde de aranması son derece önemlidir. Uluslararası düzenlemelerde sıklıkla kullanılan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının etik ve ahlaki değerler açısından bir anlamıda içermesi gerekmektedir.

SK'nın etik açıdan değerlendirilmesi insanmerkezli (*anthropocentrism*) ve insan merkezli olmayan (*Nonanthropocentrism*) olmak üzere iki ana düşünce sistematığında gerçekleştirilmektedir. İnsanmerkezli yaklaşım sürdürülebilir beslenme, sürdürülebilir büyüme, sürdürülebilir üretim ve tüketim gibi refah ve iyi yaşama ilişkin amaçları içermektedir. İnsanmerkezli olmayan yaklaşımda sürdürülebilir kalkınma anlayışı ise insan yaşamsal faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerinin giderilmesi ve gelecekteki tüm canlı varlıkların yaşamsal faaliyetlerini riske atmayacak bir gelişim özelliği taşımaktadır. Bu açıdan insanoğlunun doğadaki diğer varlıklara karşıda ahlaki sorumluluğu taşıması gerekmektedir (Shearman, 1990:5) Bu konuda yıllar önce Leopold (1966: 262) bütüncül bir bakış açısı ile biyotik toplulukların bütünlüğü, istikrarı ve güzelliğini koruyan bir şeyin (*a thing*) doğru, aksi durumunda ise yanlış olacağını ifade etmiştir. Etik açıdan bu değerlendirme insanın sadece diğer insanlara karşı değil çevreye karşı da ahlaki sorumluluğa sahibi olduğunu göstermektedir. Leopold'ın geliştirmiş olduğu yeryüzü etik anlayışı sadece ahlaki topluluk çemberine su, toprak, bitki ve hayvan gibi diğer varlıkları da kapsayacak şekilde genişlemesine sebep olduğu için değil, onların doğal denge içerisinde var olma haklarının olduğunu belirtmesinden dolayı kabul görmektedir.

Uluslararası raporlar ve bilimsel çalışmalar modern toplumlar için insanmerkezli düşünce sisteminin en çok kabul gören yaklaşım olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilirlik anlayışının uluslararası ve ulusal ve düzenlemelerde amaç olarak belirlenmesine rağmen insanmerkezli yaklaşımın yaygın bir ideoloji olarak kabul görmesine birçok örnek verilebilir (Washington vd., 2017). Örnek olarak 2005 yılında yayınlanan "Milenyum Ekosistem Değerlendirme Raporu'nda- *Millennium Ecosystem Assessment Report*" milyonlarca insanın doğa tarafından sunulan, su, toprak, enerji, besin, yerleşim yeri gibi ekosistem hizmetlerinden faydalanmadığı belirtilmektedir (MEAR, 2015). Ancak bu hizmetler sadece insan için değil diğer varlıklar içinde gerekli olduğundan çevre merkezli bakış açısının ve içsel özelliklerin değer olarak atfedilmesi sürdürülebilir topluma ulaşmada önem arz etmektedir. Benzer şekilde ister "zayıf sürdürülebilirlik" ister "güçlü sürdürülebilirlik" anlayışında olsun sadece insanın yaşamsal faaliyetlerin güvence altına alınması amaçlandığından insan merkezli bakış açısının her bir düzenlemede iz düşümlerinin varlığı söz konusudur (Washington, 2015).

Sonuç olarak sürdürülebilir topluma ulaşmak için çevre merkezli bir bakış açısıyla sadece insanoğlu değil doğadaki tüm varlıkların içsel değerler sebebiyle varlıklarını devam ettirebilmelerine imkân tanıyan bir sürdürülebilirlik anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir (Washington vd., 2017). Kopnina (2012) benzer bir bakış açısı ile SK anlayışının yaygınlaşması için sunulan eğitim hizmetlerinde dahî doğadaki tüm varlıkların sahip olduğu değerlerin korunmasını mümkün kılmadığını belirtmektedir. Bu minvalde yapılan doğa koruma çalışmaları bile yeni bakış açısını gerekli kılmakta ve mevcut insan merkezli koruma yaklaşımlarına şüphe ile yaklaşılması gerektiği belirtilmektedir (Batavia and Nelson, 2016).

4. Sürdürülebilirlik Etiğın Dayandığı Temel Ahlaki İlkeler

Sürdürülebilirlik kalkınmanın etik açıdan değerlendirilmesinde hak ve sorumluluk, adalet ve ihtiyatlılık olmak üzere üç temel prensip öne çıkmaktadır. Zira çevre sorunlarına ilişkin uluslararası ve ulusal ölçekte yapılan sözleşme metinlerinde söz konusu ilkelerin doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edildiği gibi, bölgesel ve yerel çevre düzenlemelerinde de yansıtıldığı gözlenmektedir. Benzer şekilde geleneksel normatif etik teoriler ve çevre etiği yaklaşımlarında sürdürülebilirlik anlayışı bu ilkeler üzerinden açıklanmaktadır. Birbirleri ile ilişkili söz konusu ilkelerin sürdürülebilir kalkınma anlayışının etik açıdan değerlendirilmesini ve yorumlanmasını mümkün kıldığı gibi birçok yönetim düzeyinde gerçekleştirilen çevre düzenlemelerinde yol gösterici kılavuz niteliği de taşımaktadır.

4. 1. Hak ve Sorumluluk İlkesi Çerçevesinde Sürdürülebilir Etik

Sürdürülebilirlik ve etik tartışmalarında öne çıkan husus, yaşamsal faaliyetlerimizi devam ettiren karşılıklı olduğumuz varlıkların hangilerinin hak ve sorumluluk sahibi olduğudur. Bir bireyin diğer bir bireye karşı bir takım hak ve sorumluluklarının olduğunu toplum sözleşmeleri, sosyal adalet, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar aracılığı ile gerekçelendirmek mümkündür. Zira bir birey diğerinden aynı yönde bir davranış beklemesinden dolayı başkalarının haklarına saygı duymakta, belirli konularda sorumluluk duygusu hissetmektedir. Bir birey karşılık görmese dâhi karşısındaki bireyi rasyonel bir otonom varlık olarak kabul etmesi sebebiyle hak ve sorumluluklarına riayet etmektedir. Ancak bireylerin belirlemiş oldukları ahlak çerçevesine insan dışında diğer hangi varlıkların dâhil edilmesi gerektiği ise bilimsel tartışma konusudur. Bu açıdan doğada var olan diğer hayvan ve bitkiler gibi canlı varlıkların hak ve sorumlulukları var mı? İnsanoğlunun diğer canlı varlıklara karşı sorumlulukları nelerdir? Canlılar dışında cansız varlıklarda hak ve

sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmeli mi? gibi sorular sürdürülebilir yaklaşımın etik açıdan değerlendirilmesini gerektirmektedir (Smith, 2018: 41).

Yukarıda bahsedilen tüm bu sorular felsefenin bir alt dalı olan etik çalışmaları içerisinde yer alan “Değer Teorisi- *Value Theory*” ile açıklanabilmektedir. Yaşam içerisinde hangi varlıkların, ne tür bir değere sahip oldukları ve bu değerlerin nasıl ölçülebileceği Değer Teorisi’nin temel dayanağını oluşturmaktadır. Değer Teorisi’nde sıklıkla kullanılan iki temel kavram ise içsel değer- (*intrinsic value*) ve araçsal değer (*instrumental value*) dir. Bu kapsamda başka bir şeylerin (*things*) elde edilmesinde yardımcı olması durumunda araçsal değere sahip olduğu, sağlamış olduğu haz ve fayda gibi sonuçlarından ziyade sahip olduğu özellikler nedeniyle değer içermesi durumunda ise içsel değere sahip olduğu belirtilmektedir (Smith, 2018: 42). Beşeri bir varlık olan insanoğlu yaşamsal faaliyetlerini sürdürürken benimsedikleri karar ve tercihler çevrelerindeki varlıkların sahip olduğu içsel değer ya da sunmuş oldukları fayda ve tatmin gibi özelliklere göre belirlenen araçsal değere göre şekillenmektedir. İnsanın doğadaki diğer varlıklar ile olan ilişki biçimlerinin uygunluğu da bu ölçütlere göre belirlenebilmektedir. Etik çalışmaları bu dikatomik (ikililik) değer ifadelerinin iyi yaşam için bireylerin gerçekleştirmiş oldukları eylem ve alışkanlıkları açıklamada yetersiz kaldığını; tercihler, ilkeler ve erdemler gibi başka kriterleri içeren ilişkisel değer-*relational value* gibi yeni yaklaşımlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Chan et al., 2016). Sonuç olarak sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesinde ve etik açıdan değerlendirilmesinde değer üzerinde yapılan kuramsal açıklamaların önemli katkıları olmaktadır. İnsanoğlunun ekolojik bir dünya görüşüne ve bunu mümkün kılacak değer sistemine doğru bir eğilim göstermesi sadece insan yaşamını değil yeryüzündeki tüm yaşam formlarının zenginleşmesine sebep olacaktır.

4. 2. Adalet İlkesi Çerçevesinde Sürdürülebilir Etik

Uluslararası düzenlemelerde belirtilen sürdürülebilir amaç ve prensipler “adalet” kavramının bu düşünce sisteminde merkezi öneme sahip olduğunu göstermektedir (Brundtland vd., 1987; Gibson 2006; Jerneck et al. 2011). Sürdürülebilirlik çatısı altındaki eylem ve faaliyetler üç farklı boyut itibarıyla adalet kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Klinsky ve Golub, 2016: 163). İlk olarak sürece ilişkin boyutta politika karar verme sürecine kimlerin ne ölçüde katılım sağlayacağı ve temsil edileceğine ilişkin sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır. Zira adil bir sonuç elde edilebilmesinin adaletli bir süreç yönetimi ile mümkün olacağı varsayılmaktadır. Bu kapsamda Fraser (2009)’ın da çalışmasında ifade ettiği gibi adaletli olma herkesin toplumsal yaşamda eşitlik ilkesi

çerçevesinde katılım sağlayabilme ve karar verme sürecinde temsil edilebilme imkânlarına sahip olması ile ilgili bir durumdur. Bu konuda iki temel varsayım öne çıkmaktadır. Birincisi adil bir sürecin adaletin ön koşulu olmasından, ikincisi ise bireylerin kendi çıkar ve beklentilerini en iyi şekilde kendilerinin belirleyebileceği iddiasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Klinsky ve Golub, 2016). Sonuç olarak Gibson (2006)'nın da ifade ettiği gibi teoride ve pratikte sürdürülebilir uygulamaların doğrudan ya da dolaylı katılımı mümkün kılacak süreçleri içermesi gerekmektedir.

Diğer taraftan sonuç odaklı boyutta ise sürdürülebilirlik eylem ve faaliyetlerin sonuçlarının (eğitim, gelir, vergi, refah gibi temel bileşenler üzerinde) toplumda eşit olarak dağılım göstermesi gerektiği belirtilmektedir. Çünkü toplumsal yaşamda adil ve eşit sonuçlar adil bir süreç kadar önem arz etmektedir (Klinsky ve Golub, 2016). Zira Fainstein (2010)'nin de ifade ettiği gibi uygulanan politikalardan elde edilen maddi ya da maddi olmayan kazanımların başlangıç aşamasında avantajlı olan kesimin lehine olmaması gerekmektedir. Sürdürülebilir yaşamsal faaliyetler için gerekli olan tüm uygulamaların meydana getirdiği etki ve sonuçlar bakımından toplumda eşit ve adil dağılımın olmalıdır. (Gibson, 2006). Son olarak “adalet” kavramının sürdürülebilirlik anlayışı ile ilişkisinde dikkate alınması gereken bir diğer boyut ise toplumsal psikoloji ile ilgilidir. Zira adalet anlayışında kimlerin neye karşı ve nasıl davranması gerektiği birey ve toplumların adalet kavramına yüklemiş oldukları anlama göre değişim göstermektedir. (Klinsky ve Golub, 2016). Farklı toplumsal yapılarda adalet kavramı farklı anlamlarda kullanılmakta, yorumlanmakta ve uygulanmaktadır.

Sürdürülebilirlik anlayışının adalet kavramı ile olan ilişkisi uygulamalı etik alanında yer alan çevre etiği çalışmalarında da değerlendirilmektedir. Zira çevre etiği yaklaşımları insan-doğa arasındaki ilişkilerin ahlaki ilkeler açısından değerlendirilmesini mümkün kılan felsefenin bir alt disiplini olarak kabul edilmektedir. Geleneksel etik yaklaşımlarından farklı olarak çevre etiği yaklaşımları, toplumsal alandaki belirli bir zamandaki ahlaki çerçeveyi genişleterek doğadaki diğer varlıkların da ahlak çemberine dâhil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak insan-doğa ahlaki ilişkilerinin aynı zamanda zamansal açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir. Sadece kuşaklar içerisinde (*intrageneration*) değil kuşaklar arasında (*intergeneration*) da adaletin güvence altına alınması sürdürülebilirlik tartışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır.

Teoride ve pratikte sürdürülebilirlik ve adalet kavramlarının ilişkilendirilmesinde çeşitli açmazlar ile karşılaşmaktadır. Öncelikli olarak sürdürülebilirlik anlayışının gerekli kıldığı eylem ve faaliyetler çok

ölçekli, çok katmalı ve çok boyutlu bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Adil ve eşitlikçi eylem ve faaliyetlerin uluslararası, ulusal ve yerel plan, politika ve stratejilere yansıtılması zordur. Bu sebeple ekonomik refah, ekolojik denge ve toplumsal eşitlik gibi çok farklı boyutları ihtiva eden sürdürülebilirlik anlayışında birey ve toplumların yüklenmiş oldukları eylem ve uygulamalarda farklılık göstermektedir. Benzer şekilde gelecek nesillerin ihtiyaçlarının doğru bir şekilde şimdiden tahlil edilmeye çalışılması ya da bugünkü nesillerin bazı şeylerden taviz vermesi adaletsiz sonuçlar doğurabilmektedir (Klinsky ve Golub, 2016). Golub vd., (2013) günümüz kuşaklararası adalet tartışmalarının geçmiş toplumların adil olmayan eylem ve uygulamalarını yeterli ölçüde dikkate almadığını ifade etmektedir. Zira mevcut nesli olumsuz etkileyen uygulamalar, geçmiş dönemdeki adaletsiz uygulamaların yeterli düzeyde dikkate alınmamasından kaynaklanmakta, dolayısı ile gelecek nesillerin de adil olmayan bir sonuçla karşılaşacağı kaçınılmaz olacaktır.

4.3. İhtiyatlılık İlkesi Çerçevesinde Sürdürülebilir Etik

Ekoloji disiplini başta olmak üzere mevcut doğa bilimleri insanlığın yeryüzündeki sistemler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını öğretmiştir. Bu hususta insanlığın geri döndürülemez zararların ve tahribatların oluştuğu ekosferi destekleyen tüm doğal sistemler için gerekli önleyici faaliyetleri uygulaması bilimsel belirsizlik argümanları ile engellenemeyeceği kabul edilmektedir (Washington vd., 2017). Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma anlayışının uluslararası düzenlemelerde etik açıdan değerlendirilmesine temel oluşturan bir diğer ilke olarak “İhtiyatlılık ilkesi- *precautionary principle*” gösterilmektedir. “ihtiyatlılık prensibi” kalkınma anlayışının çevre korumacılıktan taviz vermeyi gerektirmeyeceği, bilimsel veriler bakımından belirsizliğin olması durumunda dahî çevre sorunları ile mücadelede gerekli ölçünlerin benimsenmesinden kaçınılmaması gerektiğini ifade eden bir prensiptir.

İhtiyatlılık Prensibi ilk olarak Çevre Konusundaki Avustralya Hükümetler Arası Anlaşması-*Australian Intergovernmental Agreement on the Environment*’ nda “ciddi ve geri döndürülemez çevresel zarar tehditlerinin olduğu durumlarda, bilimsel kesinliğin olmaması gerekçesi çevresel bozulmayı önlemek için gerekli önlemlerin ertelenmesi için bir neden olarak kullanılmaması” gerektiği belirtilmiştir (Dovers ve Handmer, 1995:92). Yapılan bu açıklamada da olduğu gibi sürdürülebilirlik anlayışı belirsizliğe ilişkin anlamları içermektedir. Ancak bu belirsizlik halinin iktisadi ve toplumsal gelişme kapsamında alınan kararların çevre üzerinde olumsuz etki oluşturmaması gerekmektedir. Bu açıdan ihtiyatlılık, koruyucu ve tahmin edici özellikleri içeren bir ilkedir. Zira sürdürülebilirlik uygulamalarında bilimsel kanıtların nasıl ortaya

konulacağı yerine doğal ekosistemin sürekliliğinin nasıl sağlanacağına yönelik çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

İhtiyatlılık ilkesinde merkezinde yer alan ekolojik sistemler hakkındaki “belirsizlik ya da kesin olmama” ifadesi ile sistemin önemli parametrelerinin neler olduğu bilinmesine rağmen olasılık dağılımlarının bilinmemesi kast edilmektedir. Zira Wynne (1992) olasılık değerlerinin tahmin edildiği ve sistem davranış ve sonuçlarının bilinmesi durumunda ortaya çıkacak olası sorunları için “risk” ifadesini kullanmaktadır. Benzer şekilde Wynne’nin yapmış olduğu sınıflandırmada “nelerin bilinmediğinin dahî bilinmemesi” durumunu ise “cahillik-ignorance” terimi ile ifade edilmektedir. Sonuç olarak sürdürülebilirlik ile ilgili olarak ihtiyatlılık prensibini ortaya çıkaran hususlar arasında küresel çevre değişimlerinin iktisadi, ekolojik ve toplumsal sonuçlarının ve etkilenme düzeylerinin tam olarak bilinmemesi durumları gösterilebilir. Benzer şekilde ekolojik sorunlar ile ilişkili olarak insan davranışlarından etkilenen doğal sistemlerin tekrar eski haline getirilmesi çok uzun zaman ve yüksek maliyetler gerektirmektedir. Bazı durumlarda ise tam olarak eski haline getirilmesi olanaksızdır. Ayrıca bu konudaki mevcut bilimsel kesinlik ise zaman içerisinde değişim göstermektedir (Dovers ve Handmer, 1995: 93).

İhtiyatlılık ilkesinin sürdürülebilirlik etik açısından en önemli katkısı, ilgili politikaların oluşması ve uygulanmasında ortaya çıkmaktadır. Zira toplumsal problemler hakkında alternatif politik seçeneklerin belirlenmesinde ve sonuçların değerlendirilmesinde etik bir zemin sunmaktadır. İhtiyatlılık ilkesi sayesinde politik karar verici bilimsel belirsizlik olsa dahî olası tüm seçenekler ve sonuçlara göre karar vermesi beklenmektedir. Farklı bilimsel belirsizlik durumlarında farklı karar modelleri kullanılarak politik seçenekler ve sonuçlar değerlendirilmektedir. İhtiyatlılık ilkesi politik kararlarda gelecek nesillerinde ihtiyaçlarının dikkate alınmasını olanaklı kılmaktadır. Sonuç olarak bu ilke sürdürülebilir kalkınma uygulamalarında ve problemlerin tanımlanması ve yorumlanmasında karar vericiye etik ve ahlaki bir bakış açısı kazandırmaktadır (Steele, 2006: 20). İhtiyatlılık ilkesi özellikle ormanlık alanlar, çayır ve meralar gibi ortak alanlardan aşırı faydalanılması sonucunda ortaya çıkan olumsuz sonuçlar hakkında bilimsel belirsizlik olsa dahî bu alanların korunmasını ve geliştirilmesini, gelecek nesillerin de faydalanmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca ihtiyatlılık ilkesi doğal kaynaklar üzerinde meydana gelen tahribattan sorumlu olanlar arasında adaletli bir paylaşımın yapılmasını da sağlamaktadır.

5. Sonuç

Günümüzde kabul gören sürdürülebilirlik ve onun uzantısı olan SK anlayışı kavramsal ve kuramsal açıdan belirsizlikleri ihtiva etmektedir. Farklı doktrin ve felsefi bakış açısı ile kavrama yüklenen anlamlarda nihayetinde farklı olmaktadır. Dikkatlerden kaçan bu konudaki en önemli husus ise kavramın etik ilke ve değerler yanı sıra, hak, adalet ve eşitlik gibi özellikleri de içeren kapsayıcı bir anlama sahip olduğudur. SK anlayışı hakkında alan yazında yer alan özellikle iktisadi ve toplumsal gelişmeyi önceleyen sığ açıklamalar, bu düşünce sisteminin adil, eşitlikçi ve yeşil bir topluma ulaşmada politik ve yönetsel bir araç olarak kullanılmasını engellemektedir. Nitekim bu çalışmanın amacı da iktisadi büyüme, ekolojik denge ve toplumsal gelişimi mümkün kılacağı varsayılan sürdürülebilirlik ve SK anlayışını etik değer ve ilkeler çerçevesinde değerlendirmek olmuştur.

Küresel ölçekte kabul gören SK anlayışının modern çağda karşılaşılan sorunlara çözüm üretecek kapasite ve yetkinlikte olması gerekmektedir. Oysa ki günümüzdeki bu yaklaşımın karşılığı çevresel sürdürülebilirlikten ziyade iktisadi gelişim ve toplumsal eşitliğin sürdürülmesidir. Bu konuda SK'nın kapsamlı bir anlatımın yapılmasından ziyade evrensel ilkelerinin ortaya konması başlangıç olarak kabul edilebilir. Zira ekolojik unsurları daha fazla önceleyen güçlü bir sürdürülebilir kalkınma anlayışına ve bu minvaldeki ilkelere ihtiyaç vardır.

SK'nın etik açıdan değerlendirilmesi her şeyden önce iktisadi ve toplumsal faaliyetlerin ekolojik sistem üzerinde oluşturduğu etkileri bakımından gelecek nesillere mevcut durumdaki kadar iyi koşulların sunmasını mümkün kılacak düzeyde olup olmadığı sorusuna cevap bulmaktadır. Zira insanmerkezli bakış açısına sahip olanlar; SK anlayışını mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının sadece ekonomik açıdan değerlendirmelere dayanarak kabul etmelerine rağmen, çevre merkezci bakış açısına sahip olanlar doğadaki tüm varlıkların ahlaki yapının bir parçası olduğunu tezine dayanarak insan dışındaki diğer varlıklarında sürekliliğinin sağlayacak yönde bir anlam içermesi gerektiğini belirtmektedir. Şüphesiz burada ilk bakış açısını meşrulaştırmak ve gerekçelendirmek daha kolay olmaktadır. İkinci ekolojik bakış ise sürdürülebilirliğin etik açıdan değerlendirilmesini gerektirmektedir ki buda ancak kavramın sahip olduğu içsel özelliklerinin tam olarak anlaşılması ile olur. Bu nedenle SK yaklaşımı mevcut kuşaklar içerisinde, kuşaklar arasında ve toplum-doğa arasında olmak üzere üç farklı düzlemde ortaya çıkan "ilişki" boyutu hakkında ahlaki çıkarımları dikkate almayı gerektirir.

Sürdürülebilir topluma ulaşmak için çevre merkezli bir bakış açısıyla sadece insanoğlu değil doğadaki tüm varlıkların içsel değerlere sahip olduğu için yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmelerine imkân tanıyan bir sürdürülebilirlik anlayışı tüm düzeyde kararlaştırılan politik atılımlara yansıtılmalıdır. Bu konuda başlangıç olarak hak ve sorumluluk, adalet ve ihtiyatlılık gibi evrensel ilkeler üzerinden hareket edilmesi önemli kazanımları olacaktır. Ayrıca SK anlayışında etik boyutun ve ilkelerinin daha fazla öne çıkarılması ile birey ve toplumların doğaya karşı saygılı, sorumlu, eşitlikçi, ihtiyatlı, adaletli gibi duyguların daha fazla benimsenmesini sağlayacaktır. Bu açıdan sürdürülebilirlik anlayışı geleneksel normatif teorilerin ve çevre etiği yaklaşımların savlarını da içerecek şekilde yeni bir anlam ve içerikte kullanılması gerekmektedir. Çünkü çevre etiği yaklaşımları toplumsal alandaki belirli bir zamandaki ahlaki çerçeveyi genişleterek doğadaki diğer varlıklarında ahlak çemberine dâhil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu yaklaşımlar insan ve doğa arasındaki ahlaki ilişkilerin zamansal açıdan da değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıdan, sürdürülebilir etiğin adalet ilkesi ile sadece kuşaklar içerisinde değil kuşaklar arasında da adaletin, hak ve sorumlulukların güvence altına alınması sağlanacaktır. Benzer şekilde, sürdürülebilirlik başlığı altında gerçekleştirilen her türlü plan, politika ve stratejilerde bilimsel kanıtların geçerliliğini sorgulamak yerine ihtiyatlılık ilkesi çerçevesinde ekosistemlerin sürekliliğinin sağlamaya yönelik kararların alınması gerekmektedir. Nitekim ihtiyatlılık ilkesi ile sürdürülebilirlik ile ilgili olarak alternatif politik seçeneklerin belirlenmesi ve sonuçların değerlendirilmesi aşamasında ahlaki bir zemin oluşturacaktır. Bu ilke sayesinde ortak alanlardan aşırı faydalanmanın sonucunda meydana gelen tahribatlar hakkında bilimsel belirsizlik olsa dahî sorumlulukların hak ve adalet çerçevesinde daha kolay paylaşılması mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- Alexander, L. and Moore, M. (2020). Deontological Ethics, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/ethics-deontological>. (1.15.2021).
- Basiago, A. D. (1995). Methods of Defining “Sustainability”. *Sustainable Development*, 3(3), s. 109–119. Doi:10.1002/sd.3460030302.
- Batavia, C. and Nelson, M. P. (2016). Heroes or Thieves? The Ethical Grounds for Lingering Concerns about New Conservation. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 7, s. 394–402, Doi: 10.1007/s13412-016-0399-0.

- Becker, C. (2012). *Sustainability Ethics and Sustainability Research*. Springer Science & Business Media.
- Brundtland, G. H., Khalid, M., Agnelli, S., Al-Athel, S., & Chidzero, B. J. N. Y. (1987). *Our Common Future*. New York.
- Caradonna, J. L. (2014). *Sustainability: A History*. Oxford University Press.
- Chan, K. M., Balvanera, P., Benessaiah, K., Chapman, M., Diaz, S., Gómez-Baggethun, E., ... & Turner, N. (2016). Opinion: Why Protect Nature? Rethinking Values and The Environment. *Proceedings of The National Academy of Sciences*, 113(6), s. 1462-1465.
- Curren, R. (2014). *Sustainability: What It is and How It Works, Defining Sustainability Ethics*, in M. Boylen (Ed.), *Environmental Ethics* (ss.331-393), John Wiley & Sons.
- Dovers, S. R. and Handmer, J., W. (1995). Ignorance, the Precautionary Principle, and Sustainability, *Ambio*, Vol. 24, No. 2 (Mar. 1995), s. 92-97.
- Elliot, J., A (2013). *An Introduction to Sustainable Development*, Routledge, 4th. Edition.
- Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Cornell University Press, Ithaca.
- Fraser, N. (2009). *Scales of Justice: Reimagining Political Space in A Globalizing World*. Columbia University Press, New York.
- Gibson, R. B. (2006) Beyond the Pillars: Sustainability Assessment as a Framework for Effective Integration of Social, Economic and Ecological Considerations in Significant Decision-Making. *Journal of Environ. Assess. Policy Manag.* 08(03), s.259–280. Doi:10.1142/S1464333206002.
- Golub A, Mahoney M, Harlow J (2013) Sustainability And Intergenerational Equity: Do Past Injustices Matter? *Sustain Science* 8(2), s. 269–277.
- Jenkins, W. (2009). *Berkshire Encyclopedia of Sustainability: The Spirit of Sustainability*, Vol. 1 (1st ed.). Berkshire: Berkshire Publishing Group.
- Jerneck, A., Olsson, L., Ness, B., Anderberg, S., Baier, M., Clark, E., ... & Persson, J. (2011). Structuring Sustainability Science. *Sustainability Science*, 6(1), s. 69-82.

- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. İmge Kitabevi.
- Kibert, C.J., Monroe, M., Peterson, A., Plate, R.R., Thiele, L. (2012). *The Ethics of Sustainability*. John Wiley & Sons. <https://www.cce.ufl.edu/wp-content/uploads/2012/08/Ethics%20of%20Sustainability%20Textbook.pdf>. (12.01.2021).
- Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues. *Zagreb Int. Rev. Econ. Bus.*, 21, s. 67–94.
- Klinsky, S., & Golub, A. (2016). Justice and Sustainability. *Sustainability Science*, s. 161–173. Doi:10.1007/978-94-017-7242-6_14.
- Kopnina H (2012) Education for Sustainable Development (ESD): The Turn Away From ‘Environment’ In Environmental Education? *Environmental Education Research*, 18, s. 699–717.
- Leopold, A. (1966). *A Sand County Almanac--with Essays on Conservation from Round River*. Ballantine Books, New York.
- McShane, K. (2017). *What is Ethic*, Pojman, in L. P., McShane, K., & Pojman, P. (ed.), *Environmental Ethics: Readings in Theory and Application* (7th. Ed., ss. 3-12), Nelson Education. Canada
- Millennium Ecosystem Assessment Board -MEAR (2005). *Living Beyond Our Means: Natural Assets and Human Well-Being*. United Nations Environment Programme. <http://www.millenniumassessment.org/en/BoardStatement.html>, (1.2.2021).
- Norton, B. G. (2017). Sustainability as the Multigenerational Public Interest. In *The Oxford Handbook of Environmental Ethics*. Oxford University Press.
- Palmer, C., McShane, K., & Sandler, R. (2014). Environmental Ethics. *Annual Review of Environment and Resources*, 39, s. 419-442.
- Pojman, L. P., Mcshane, K., & Pojman, P. (2015). *Environmental Ethics: Readings in Theory and Application*. Nelson Education.
- Rees, W. E. (2017). *Sustainable Development: Economic Myths and Ecological Realities*, in Pojman, L. P., Pojman, P & McShane, K., (ed.). *Environmental Ethics: Readings in Theory and Application*. Nelson Education, s. 433-440.

- Sandler, R. L. (2018). *Environmental Ethics: Theory in Practice*. Oxford University Press.
- Shearman, R. (1990). The Meaning and Ethics of Sustainability. *Environmental Management*, 14(1), s.1.
- Shi, L., Han, L., Yang, F., & Gao, L. (2019). The Evolution of Sustainable Development Theory: Types, Goals, and Research Prospects. *Sustainability*, 11(24), s. 7158.
- Shiva, V. (1992). Resources. In W. Sachs (Ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (2nd ed.) (pp. 228-242). London, New York: Zed Books.
- Smith, K. K. (2018). *Exploring Environmental Ethics*. Springer International Publishing.
- Steele, K. (2006). The Precautionary Principle: A New Approach to Public Decision-Making? *Law, Probability and Risk*, 5(1), s. 19–31. Doi:10.1093/lpr/mgl010.
- Tekeli, İ., ve Ataöv, A. (2017). *Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre: Stratejiler Yelpazesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tezanos Vazquez, S., & Sumner, A. (2013). Revisiting the Meaning of Development: A Multidimensional Taxonomy of Developing Countries. *Journal of Development Studies*, 49(12), s.1728-1745.
- Verma, A., K. (2019). Sustainable Development and Environmental Ethics. *International Journal on Environmental Sciences*, 10(1), s. 1-5.
- Washington, H. (2015). *Demystifying Sustainability: Towards Real Solutions*. Routledge.
- Washington, H., Taylor, B., Kopnina, H., Cryer, P., & Piccolo, J. J. (2017). Why Ecocentrism is The Key Pathway to Sustainability. *The Ecological Citizen*, 1(1), s. 35-41.
- World Commission on Environment and Development- WCED (1987). World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*, 17(1), s. 1-91.
- Wynne, B. (1992). Uncertainty and Environmental Learning: Reconceiving Science and Policy in the Preventive Paradigm. *Global Environmental Change*, 2(2), s. 111-127.
- Yılmaz-Turgut, N. (2017). *Cevre Politikasi ve Hukuku*. İmaj Yayınevi. 3. Baskı.